

Милан Липовац

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Иван Р. Димитријевић

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС КАО АНАЛИТИЧКИ КОНЦЕПТ: МОГУЋНОСТИ ЗА АНАЛИЗУ НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА СРБИЈЕ

Сажетак

Појам национални интерес налази се у средишту реалистичких приступа науке о међународним односима и студијама безбедности, а они који се баве његовим проучавањем полазе од претпоставке да се овај појам може користити на најмање два начина. Као средство политичке акције онда кад политичари, односно креатори и реализатори политичких одлука настоје да својим одлукама и акцијама „дају“ легитимитет, истакну њихов значај и подигну их на врх политичких приоритета. Може се користити и као средство политичке анализе, односно као аналитички концепт. Управо овакав начин употребе појма национални интерес и провера његовог сазнајног потенцијала представљају централну тему овог рада. Модел Џозефа Френкела и матрица Доналда Нектерлајна представљају неке од најчешће коришћених модела за проучавање националних интереса великих сила у односу на догађаје који су за те силе (били) од виталног значаја. У раду ће бити разматране могућности адаптације ових модела за потребе анализе националних интереса Републике Србије, а такође ће бити препоручени и кон-

кретни извори за чију анализу би било адекватно применити ове прилагођене истраживачке моделе.

Кључне речи: национални интерес, аналитички концепт, национална безбедност, Република Србија

1. ДОСАДАШЊА РАЗМАТРАЊА ПОЈМА НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

Појам национални интерес налази се у средишту реалистичких приступа науке о међународним односима и студијама безбедности. Реалисти (и не само они) овај појам користе у објашњењу спољних политика држава. Због тога национални интерес може имати експликативни, али и предиктивни допринос у проучавању спољне и безбедносне политике држава. Национални интерес се најчешће одређује као платформа на којој се граде и спровode спољне политике држава, односно национални интерес представља оно што одређена држава жели да постигне или сачува у односу на друге државе.

Интелектуално порекло овог појма можемо тражити у становиштима старогрчких и староримских филозофа, али се оно најчешће везује за италијанског теоретичара и политичког саветника Никола Макијавелија. На темељу Макијевелијевог схватања политике и циљева политике, вештине владања и очувања власти а које се најчешће грубо своди на фразу „циљ оправдава средство“¹⁾ могуће је дати ближе одређење појма национални интерес. Национални интерес почива на претпоставци да у политици, тј. у процесу стицања и очувања моћи, нема обавезујућих правних или моралних норми и да владар достојан тог имена нормално следи, или се очекује да следи, само сопствене интересе и интересе државног ентитета којим влада.²⁾

1) Оригинале Макијавелијеве мисли из којих је извучена ова симплификована максима су: „Ако га дело оптужује, потребно је да га исход оправдава, а када је добар... увек ће га исход оправдавати, јер само онај ко је насилан не да поправи већ да поквари, заслужује прекор“ (Николо Макијавели, *Расправе о првој декади Тита Ливија*, Изабрано дело, књига прва, Глобус, Загреб, 1985. стр. 170.), као и мисао: „А када се оцењују поступци свих људи, нарочито владалаца... гледа се само на крајњи исход“ (Николо Макијавели, *Владалац*, Рад, Београд, 1999. стр. 61). О разлици између аутентичне Макијавелијеве мисли и „макијавелизма“ више у: Владимир Ајзенхамер и Жељко Иваниш, „Макијавели и макијавелизам – одраз у искривљеном огледалу“, *Годишњак Факултета безбедности*, Факултет безбедности, Београд, 2013. стр. 171-182.

2) Vojin Dimitrijević, „Teškoće u definisanju nacionalnog interesa Srbije“, У зборнику *Srbija je važna: unutrašnje reforme i evropske integracije* (приредили Wolfgang Petrič, Goran Svilanović, Kristof Solioz), Samizdat B92, Београд, 2009. стр. 155.

Међу најутицајнијим представницима схватања по којем национални интерес представља главни правац деловања држава у међународном систему јесу амерички теоретичари који су имали прилику да кроз различите формалне ангажмане, најчешће саветничке, утичу на практичну политику САД.³⁾

Утемељивач реалполитичке школе у међународним односима, Ханс Моргентау, као кључне појмове у односима између држава истиче моћ, борбу и национални интерес који одређује правац борбе и коришћења моћи. Он сматра да све државе чине оно што неизоставно морају да чине – штите свој физички, политички и културни идентитет од његовог угрожавања од стране других држава.⁴⁾

Посебно је важно истаћи да национални интереси нису апсолутне категорије, као и да национални интереси нису универзални, односно исти за све државе. Пројекција националних интереса држава зависи од више фактора. Тако да свака спољна политика остварујући се по стандарду националног интереса мора уважавати физичке, политичке, економске, културне и сваке друге карактеристике те државе. Државе које су мале у физичком и неразвијене у економском смислу најчешће као свој национални интерес одређују само физички опстанак и економски развој. С друге стране, велике силе се никако не ограничавају само на опстанак, већ теже поретку у којем ће имати максималну безбедност и максимални утицај на међународном плану, па у том смислу и одређују своје националне интересе. Сједињене Америчке Државе, као суперсила, могу на пример паљење америчке заставе 10-15.000 км од Вашингтона окарактерисати као угрожавање америчких националних интереса.

Даље, као значајан фактор може се узети у обзир и „задовољство“ државе. Она држава које је задовољна својим границама, степеном економског раста и слично, она ће тежити очувању постојећег система у међународним односима и у складу са тим пројектовати свој национални интерес. Ревизионистичка спољна политика се најчешће доводи у везу са незадовољством држава којима не одговара *status quo* и које се јављају као потенцијални рушиоци таквог система. У расправи о националним интересима Рејмон Арон ово незадовољство даље рашчлањује на циљеве по-

3) У том смислу би посебно требало истаћи Моргентауа, Кенана, Кисинџера, Бжежинског, а у новије време и Кондолизу Рајс.

4) Morgenthau, Hans J., „Another Great Debate: The National Interest of the United States“, *American Political Science Review*, American Political Science Association, Washington, DC, No. 4/1952, p. 961.

седовања, који се односе на стицање изван граница, и циљеве средине, који се односе на побољшање постојећих услова у оквиру националних граница.⁵⁾

Реалисти се слажу у погледу циљева спољне и безбедносне политике које државе остварују у међународном систему, а који су готово по правилу усмерени искључиво на интересе те државе. Ипак, различита становишта реалиста постоје у погледу националног интереса, односно онога шта би националним интересом првенствено требало постићи. Моргентау⁶⁾ сматра да је то моћ,⁷⁾ за Волца је то безбедност,⁸⁾ док Роберт Гилпин сматра да су то моћ и бенефити (користи).⁹⁾

Александар Џорџ и Роберт О. Кохејн у расправи о појму националног интереса истичу три елемента – физички опстанак, (политичку) аутономију и економско благостање, а које симболички означавају као „живот, аутономију и имовину“.¹⁰⁾ Физички опстанак најједноставније речено односи се на најопштије физичке елементе државе – становништво и територију. Међутим овде нису битни појединци, јер они свакако могу бити жртвовани ради остваривања ових циљева. Такође и део територије може бити жртвован, па се у расправи о националном интересу често истиче како губитком Алзаса и Лорена након Француско-пруског рата 1871. године, Француска није престала да постоји, као ни њен национални инте-

5) Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Levy, Paris, 1962, према Срђан Словић, „Теоријски приступи Рејмона Арона и Ханса Моргентауа“, У зборнику: *Међународна безбедност: теоријски приступи* (приредили: Милан Липовац, Драган Живојиновић), Академска књига, Нови Сад, 2014. стр. 90.

6) Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948.

7) Моргентау је сматрао да национални интерес у себи садржи значење које је својствено само овом концепту, односно да изван минималног захтева оно подразумева и читаву гаму значења која су логички компатибилна са овим минималним захтевом (Hans J. Morgenthau, „Another Great Debate: The National Interest of the United States“, *American Political Science Review*, American Political Science Association, Washington, DC, No. 4/1952.). На овај начин остављена је могућност да државе у складу са својим потребама и могућностима утврђују своје националне интересе, а о чему је већ било речи у тексту.

8) Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose/Alexandria Press, Beograd, 2008.

9) Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

10) Alexander L. George and Robert O. Keohane, „The Concept of National Interests: Uses and Limitations“ у зборнику *Presidential Decision-making in Foreign Policy* (приредио Alexander L. George), Westview Press, Boulder, 1980, pp. 217-237.

рес. Са друге стране постоје теоретичари попут Кенета Волца који национални интересе своде само на физички опстанак.¹¹⁾

Аутономија према Џорџу и Кохејну подразумева способност државе, односно државног апарата да управља сопственим ресурсима друштвеним, природним и техничким. Њихово схватање аутономије у политичко-правном смислу произлази из суверенитета, и истичу како национални интерес није само опстанак, него и очување сопствене „слободе“. Међутим, Џорџ и Кохејн праве одређену резерву у погледу могућности остваривања апсолутне слободе, становиштем да очување аутономије „зависи од случаја до случаја“, односно од државе до државе.¹²⁾ С друге стране, економско благостање везују за економски раст само у појединим сферама економије и никако на уштрб животне средине.

Овим трима димензијама националног интереса Александар Вент додаје и димензију колективног поштовања, које се односи на потребу групе, односно нације (не нужно схваћене у етничком смислу) да се осећа добро у вези са собом, а због поштовања (или непоштовања, прим. аут.) које ужива у односу на друге државе или статуса који има у међународној заједници.¹³⁾ Кључна ставка је да ли су колективне представе о себи позитивне или не. Вент ову димензију представља кроз однос Сопства и Другог, односно представа о сопственом идентитету и идентитету других, односно онога како ми видимо себе и друге. Он сматра да негативно виђење себе тежи да настане из опаженог занемаривања или понижења других држава и као такво може да постане учесталије у веома такмичарски настројеним међународним окружењима.¹⁴⁾ Капловиц у том смислу истиче да одређене државе/нације због немогућности да дуго трпе такве негативне представе о себи, могу у жељи да испуне потребу за самопоштовањем, то надокнадити самопотврђивањем и/или агресијом према Другом.¹⁵⁾ Можда је најбољи пример за то нацистичка Немачка пред почетак Другог светског рата.

11) Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose/Alexandria Press, Beograd, 2008.

12) Alexander L. George and Robert O. Keohane, „The Concept of National Interests: Uses and Limitations“ у зборнику *Presidential Decision-making in Foreign Policy* (приредио Alexander L. George), Westview Press, Boulder, 1980, pp. 217-237.

13) Александар Вент, *Друштвена теорија међународне политике*, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 205.

14) Исто.

15) Noel Kaplowitz, „National Self-Images, Perception of Enemies, and Conflict Strategies: Psychopolitical Dimensions of International Relations“, *Political Psychology*, International Society of Political Psychology, Columbus, No. 1/1990, pp. 39-82.

Позитивно виђење себе може бити последица обостраног поштовања и сарадње, па тако формално признање суверенитета од стране друге државе значи једнак статус у очима Другог.¹⁶⁾ Вент је припадник социјалконструктивистичке школе међународних односа, тако да он у расправу о националном интересу уводи идентитет, тј. аутоперцепцију и перцепцију других (Другог). Ова димензија националног интереса је веома важна, првенствено за разумевање односа између држава које су раније биле у међусобном сукобу. Зато ће у анализи експозеа мандатара српских Влада од 2011. године посебан нагласак бити стављен на делове у којима се говори о односима Србије и Другог, односно Србије и других држава „Западног Балкана“.¹⁷⁾

Имајући у виду да национални интереси представљају спољнополитичку и безбедносну платформу, овакви егоистични интереси држава бар према становишту појединих теоретичара, чине срж националног интереса. Фред Сондерман тако на пример сматра да национални интерес представља синоним за „национални егоизам“.¹⁸⁾

Наравно да се овако радикална теза може оспоравати на бројним примерима индивидуалног или колективног ангажовања држава у погледу унапређења међународног правног поретка, изградње међународних институција, одрицања од дела суверенитета и искључиве националне надлежности у појединим областима, а нарочито у погледу међународне хуманитарне помоћи, мировних мисија итд. Ипак, међу реалистима преовладава становиште да су национални интереси израз потребе да „државе гледају себе“, како то сматра Волц, и да са те позиције наступају у међународном систему.¹⁹⁾

Према томе, уколико би истраживачи међународних односа и студија безбедности имали експлицитно саопштене националне интересе конкретне државе, могли би са великом извесношћу да утврде интересе које та држава настоји да оствари, као и политику коју ће предузимати у односу на друге државе. Аналитички потен-

16) Axel Honneth, *The Struggle for Recognition*, MIT Press, Cambridge, 1996. Према: Александар Вент, *Друштвена теорија међународне политике*, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр. 205.

17) У питању је „Западни Балкан“ као политички конструкт који не постоји као географски одређен регион.

18) Fred A. Sondermann, „The concept of the national interest“, *Orbis: A Quarterly Journal of World Affairs*, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, No. 1/1977, p. 123.

19) Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose/Alexandria Press, Beograd, 2008.

цијал овог концепта међу првима је истакао Џејмс Розенау, разликујући два могућа вида употребе националног интереса:

„Као аналитички алат, он се користи за описивање, објашњење или оцену извора или адекватности спољне политике државе. Као политички инструмент он служи да оправда, одбаци или предложи одређену политику. Оба начина употребе су усмерена на то шта је најбоље за национално друштво. Они деле тенденцију у разграничавању намењеног значења онога што је најбоље за државу у међународним пословима. Ипак, осим општих разматрања, ова два начина употребе појма имају мало тога заједничког.“²⁰⁾

О томе да анализа националног интереса за проучавање спољне и безбедносне политике има недостатака јер нам говори шта ће се остваривати у спољној и безбедносној политици, а не чиме (како) ће се то остваривати, Бурчил наглашава следеће: „Национални интерес ће наставити да постоји у политичком дискурсу између држава, јер има важну субјективну корист. Ипак, испитивање концепта, бар на начин на који се то схвата у теорији међународних односа, задржава реторичку и језичку функцију и у модерном добу, али је јасно да националном интересу недостаје суштински објективан садржај.“²¹⁾ Иако Бурчил истиче неодређеност националног интереса као једну од кључних карактеристика, значај његовог становишта је у истицању мобилизацијског потенцијала, односно „реторичке функције“ и проглашавања нечега националним интересом.

На трагу ове идеје се може констатовати да упркос својој важности, овај појам није никад до краја добио своје коначно и завршно значење већ се придружио групи појмова чије значење веома зависи како од онога о чему се прича, тако и од онога који нам ту причу тумачи.²²⁾

Разлог за тако нешто можда можемо објаснити кретањем овог појма од реторичког украса у политичким обраћањима, па до аналитичког концепта у академским истраживањима или анализама практичне политике. Слободан Милетић у том смислу истиче да је „концепт националног интереса (...) ушао је у политичку теорију тек после дуге употребе у политичкој пракси (...) односно пре

20) James N. Rosenau, „National Interest“, у зборнику: *International Encyclopaedia of the Social Sciences* (приредио: David L. Sills), MacMillan, New York, 1968, стр. 34.

21) Scott. Burchill, *The National Interest in International Relations Theory*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005, стр. 211.

22) Dragan Živojinović, (2013). „Razumevanje pojma “nacionalni interes” u realističkim teorijama“, у зборнику: *Teorije međunarodnih odnosa: realizam* (приредио: Dejan Jović), Politička kultura, Zagreb, 2013, стр. 249.

него што је постао инструмент политичке анализе (...) био је оруђе политичких борби“²³⁾

На крају треба истаћи и цивилизацијске и идеолошке промене, развој међународног права и међународних институција, техничко-технолошки прогрес и најшире глобализацијске процесе који су консеквентно допринели и промени националних интереса или бар начина на који се ти интереси могу остварити. Оно што је било уобичајено и општеприхваћено пре једног века и више, данас није. Експанзионистички циљеви, позивање на природно или историјско право ради „ослобађања“ народа или освајања територије других (међународно признатих) држава данас најчешће (али не и увек) повлачи и адекватну реакцију међународне заједнице. Као пример за овакву трансформацију националних интереса, односно политичких платформи, а који су пре више од стопедесет година биле широко прихваћене најчешће се наводе колонијална освајања и успостављање робовласничких односа од стране империјалних сила, посебно током 18. и 19. века.

2. НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС КАО АНАЛИТИЧКИ КОНЦЕПТ

Проучавање националног интереса имплицира да се овај појам може користити на најмање два начина. Већ је истакнуто да се национални интерес може користити као средство политичке акције онда када политичари, односно креатори и реализатори политичких одлука настоје да својим одлукама и акцијама „дају“ легитимитет, истакну њихов значај и подигну их на врх политичких приоритета. Са друге стране, уколико овакав процес посматрамо из позиције истраживача, национални интерес је могуће користити и као средство политичке анализе, односно као аналитички концепт. Управо овакав начин употребе појма национални интерес и провера његовог сазнајног потенцијала представља централну тему овог рада.

Из перспективе указивања на разлику између националног интереса као средства за политичку акцију и као средства за политичку анализу, Џозеф Френкел у књизи *Национални интерес* предлаже дефинисање националног интереса кроз три нивоа кла-

23) Андреја Милетић, *Национални интерес у америчкој теорији* (докторска дисертација), Факултет политичких наука, Београд, 1977. Према: Dragan Simić, *Nauka o bezbednosti: savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002, стр. 31.

сификације.²⁴⁾ Френкел²⁵⁾ је предложио поделу у којој је направио разлику између три начина употребе националног интереса:

1. *Аспирацијски интереси*: дугорочни, укоревени у историји и идеологији, не утичу на политику, резултат су политичке воље супротстављене укоревености у дефинисане капацитете за достизање прокламованог циља;²⁶⁾
2. *Операционални интереси*: специфични, мерљиви, достижни и временски ограничени;²⁷⁾
3. *Експланаторни/полемички*: служе за објашњавање, процену, рационализацију или критику политике.²⁸⁾

Подела коју је пружио Френкел оставља простор за анализу националног интереса малих држава. Френкел сматра да се национални интереси такође користе у унутрашњој политици, и да су унутрашња и спољна политика на више нивоа испреплетане, али да могу да се разликују једна од друге у анализи националних интереса.²⁹⁾ Због тога би аспирацијски интереси подразумевали узајамно дејство интереса оријентисаних ка спољној политици и оних који су усмерени на унутрашњу политику.³⁰⁾ У том случају би операционални интереси више били окренути ка међународном окружењу и због тога превасходно оријентисани ка спољној политици.³¹⁾

Следеће што је Френкел понудио је било утврђивање димензија националног интереса:³²⁾

1. *Контекст*: стратегијски/војни, политички/дипломатски, економски интереси;³³⁾

24) Младен Бајагић и Маја Ружић, (2014), „Концепт националног интереса у теорији међународних односа“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014, стр. 165.

25) Joseph Frankel, *National Interest*, Praeger Publishers, New York, 1970. Према: Simon Williams, *The Role of the National Interest in the National Security Debate* (Dissertation), Royal College of Defence Studies, London, 2012, стр. 28.

26) Frankel, стр. 31.

27) Исто, стр. 31-38.

28) Исто, стр. 35.

29) Исто, стр. 38.

30) Исто, стр. 31-38.

31) Исто, стр. 38-41.

32) Joseph Frankel, *National Interest*, Praeger Publishers, New York, 1970, стр. 54-61. Према: Simon Williams, *The Role of the National Interest in the National Security Debate* (Dissertation), Royal College of Defence Studies, London, 2012, стр. 29.

33) Исто, стр. 54-61.

2. *Салијентност*: значај, истакнутост, хитност и интензитет интереса;³⁴⁾
3. *Захват*: геополитички чиниоци, капацитети државе за акцију, воља политичких лидера.³⁵⁾

Френкел је такође развио и димензије *другог реда* које имају улогу обликовања димензија првог реда.³⁶⁾ У питању су просторна и временска димензија, и димензија виталних интереса.³⁷⁾

Имајући у виду разноврсност приступа и одсуство консензуса у покушајима одређења националног интереса, Доналд Нектерлајн³⁸⁾ понудио је једноставнију дефиницију: „Национални интерес означава перцепиране потребе и жеље једне суверене државе у односу на друге суверене државе које чине спољно окружење“.³⁹⁾ Овде Нектерлајн пружа неколико појашњења. Кад је у питању *перцепција* (државних потреба), „она претпоставља да су одлуке о томе шта је национални интерес резултат политичког процеса у којем доносиоци одлука (политички лидери) могу да имају различите погледе на то шта је интерес, али да се на крају своди на закључак о значају конкретног питања“.⁴⁰⁾ Даље, његово одређење *суверених држава* односи се на „потпуно независне државе, а не на међународне организације или зависне територије, јер... одлуке о употреби силе, наметању трговинских санкција или приступању у савезе доносе само владе суверених држава“.⁴¹⁾ Дефиниција такође прави „дистинкцију између спољног и унутрашњег окружења државе, где се друго назива јавним интересом“.⁴²⁾ На крају, Нектерлајн наглашава да дефиниција „подразумева да се говори о интересима државе-нације у свом тоталитету, а не о интересима при-

34) Исто, стр. 61-67.

35) Исто, стр. 67-72.

36) Simon Williams, *The Role of the National Interest in the National Security Debate* (Dissertation), Royal College of Defence Studies, London, 2012, стр. 29.

37) Frankel, стр. 73-93.

38) Donald E. Nuechterlein, „National Interests and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making“, *British Journal of International Studies*, Political Studies Association, London, No. 3/1976, pp. 246-266.

39) Исто, стр. 247.

40) Исто.

41) Исто.

42) Исто.

43) Први је ову разлику направио Бирд, који је за јавни интерес рекао да је усмерен на унутрашња питања државе. Опширније у: Charles A. Beard, *The Idea of National Interest: An Analytical Study in American Foreign Policy*, Macmillan, New York, 1934.

ватних група, бирократија или политичких организација“.⁴⁴⁾ Овде би требало указати на потенцијалну нелогичност образложења ових елемената у одређењу националног интереса. Први и последњи елемент дефиниције донекле могу да буду у колизији ако се водимо датим примером политичких организација као искључених чинилаца дефинисања националних интереса. Политичке организације као неизбежни учесници процеса доношења политичких одлука на нивоу државе склоне су субјективној перцепцији потреба државе из различитих разлога. Ово је посебно евидентно у слабиим и/или младим демократијама у којима се интерес политичких партија често поистовећује са националним интересима. Свакако да је и сам Нектерлајн био свестан ограничења овако одређеног националног интереса, те је као представник приступа по којем национални интерес представља добар аналитички концепт, понудио и два критеријума за поделу интереса, а који нам у овој анализи могу бити од користи.

Према првом критеријуму национални интереси су подељени на четири основне потребе или захтеве који чине потпорне стубове спољне политике неке државе. Нектерлајн их назива *основним националним интересима*, и наводи следеће:⁴⁵⁾

1. *Одбрамбени интереси*, којима се обухвата „заштита државе и њених грађана од претње физичким насиљем које би дошло од друге државе и/или од спољне претње по систем власти“;⁴⁶⁾
2. *Економски интереси*, који подразумевају „унапређење економског благостања државе у односу са другим државама“;⁴⁷⁾
3. *Интереси светског поретка*, „одржање међународног политичког и економског система у којем се државе могу осећати сигурно, и у којем њени грађани и привреда могу нормално да функционишу ван њених граница“;⁴⁸⁾

44) Исто.

45) Редослед ни у ком случају не треба да одређује приоритет наведених интереса, мада, уколико се поставимо у перспективу непостојања капацитета за одбрану државе, преостала три интереса постају небитна (Nuechterlein, стр. 248), те би одбрамбени интереси били „први међу једнакима“.

46) Исто, стр. 248.

47) Исто.

48) Исто.

4. *Идеолошки интереси*, „заштита и унапређење вредности које грађани државе деле и за које верују да су универзално добро“.⁴⁹⁾

Други критеријум за поделу националних интереса подразумева разлику на основу природе и интензитета односа доносилаца одлука (политичких вођа) према одређеним међународним проблемима (питањима), односно према догађајима у другим државама.⁵⁰⁾

1. *Егзистенцијални* (критични);
2. *Витални* (опасни);
3. *Важни* (озбиљни);
4. *Маргинални* (узнемирујући).

И Франкелова и Нектерлајнова матрица тестиране су на конкретним догађајима који су били од великог значаја за суперсиле и велике силе током и непосредно након завршетка Хладног рата, тако да овај аналитички оквир у изворном облику није у потпуности применљив на мале државе. Посебно је Нектерлајн усмерен на овакве догађаје, па је и сам тестирао матрицу на конкретним догађајима од значаја за спољну политику великих сила. Матрица је проверена на примерима реаговања Велике Британије на Суецку кризу 1956. године, реакције СССР и САД током Кубанске кризе 1962. године и реакције СССР на минирање Хаифонг луке у Вијетнаму 1972. године. Нектерлајн затим извлачи осам вредносних фактора (*value factors*) који утичу на доносиоце одлука кад размишљају о догађајима или проблемима који су од виталног значаја за њих. У питању су: близина опасности, природа претње, економски улог, сентиментална везаност, тип власти, утицај на равнотежу снага, национални престиж, став савезника и пријатеља.⁵¹⁾ Управо ови вредносни фактори могу се користити као индикатори за анализу националних интереса малих држава, посебно у контексту конкретних спољнополитичких догађаја.

3. АНАЛИЗА НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Анализа националног интереса у српском језику налаже осврт и на семантичку димензију овог појма. Реч „*nation*“ се у земљама енглеског говорног подручја преводи најчешће као држава или збир њених грађана, док одговарајућа српска реч „*нација*“ под-

49) Исто.

50) Исто, стр. 248-249.

51) Исто, стр. 253-256.

разумева искључиво значење етничке групе на вишем ступњу развоја. Војин Димитријевић је у том смислу истицао да би „исправан превод термина „*national interest*“ на српском гласио *државни интерес*, што је термин који се врло ретко користи у политичким излагањима у Србији.^{52) 53)} Зато не би требало да изненађује што у колоквијалним расправама прва асоцијација на овај појам није интерес Републике Србије, него интерес Срба као нације.⁵⁴⁾

Уколико прихватимо реалистичко становиште теоретичара међународних односа по којем је национални интерес кључни покретач, али и детерминанта понашања држава у односу на друге државе, онда проучавање националног интереса може имати и предиктивни значај. Ипак, у овом раду ћемо направити корак уназад и нагласак ставити и на актере и начин на који неки актери успостављају или промовишу одређену идеју или циљ као национални интерес.

Садржај националног интереса одређен је и целокупним контекстом у којем се остварује одређена спољна и безбедносна политика. Тај контекст обухвата чиниоце и из спољног и унутрашњег окружења, како политичке, економске и војне, тако и културолошке, историјске и друге чиниоце које опредељујуће утичу на могућност остваривања националног интереса, а који морају бити изнад минималних захтева (пуког физичког опстанка).

Зато се условно може констатовати да национални интерес има два сегмента, онај који је базичан и који је вероватно заједнички за све државе и подразумева њен физички опстанак и који чини *језгро националног интереса*. Насупрот томе, постоји и сегмент националног интереса који је променљив, а чија је променљивост последица промене потреба и могућности конкретне државе. Овакво извођење наводи на закључак да је *променљиви сегмент националног интереса* подложнији променама, као и да су те промене очекиване и код малих држава и код великих сила и суперсиле, с тим да разлози ових промена код малих држава и код великих и моћних држава имају различите изворе. Очекивано је да мале државе променљиви сегмент националног интереса прилагођавају променама у глобалном окружењу (нпр. светска економска криза, енергетска криза итд.), а на које мале државе имају минималан

52) Војин Димитријевић, „Теškoће у дефинисању националног интереса Србије“, у зборнику *Srbija je važna: unutrašnje reforme i evropske integracije* (приредили Wolfgang Petrič, Goran Svilanović, Kristof Solioz), Samizdat B92, Beograd, 2009, стр. 157.

53) Сличан проблем се јавља и у осталим словенским језицима.

54) Анализа експозеа мандатара владе показала је да постоје примери употребе оба појма у истом контексту.

или никакав утицај. Док велике силе и суперсила најчешће могу изазивати и управљати оваквим глобалним променама, јер имају супериоран статус у међународном систему. Због тога је, у случају анализе националног интереса Републике Србије, веома важно одредити кључне изворе који подстичу промене у променљивијем сегменту националног интереса. У том смислу потребно је одабрати и анализирати изворе који у довољној мери прате динамику спољнополитичке и безбедносне стварности и промене које настају у том окружењу, а које опет имају значајан утицај на променљивији сегмент националних интереса.

3.1. Стратегија националне безбедности

Мекнамара и Фицджералд стављају нагласак на јасно и недвосмислено исказивање националних интереса, и по њима „колико год то било тешко остварити, у питању је вредан алат за развијање политике и процену реакције на унутрашње и међународне догађаје.“⁵⁵⁾ Стога су „...национални интереси нераскидиво везани за националну безбедност и политику националне безбедности.“⁵⁶⁾ Главни стратегијски документ Републике Србије, *Стратегија националне безбедности*, у поглављу *Национални интереси у области безбедности*, у ширем смислу тематизује националне интересе. Стратегија националне безбедности Републике Србије представља „...највиши стратешки документ чијом реализацијом се штите *национални интереси Републике Србије* од изазова, ризика и претњи безбедности у различитим областима друштвеног живота“;⁵⁷⁾ односно, као што пише у уводу саме *Стратегије*, она је „...најважнији стратешки документ којим се утврђују основе политике безбедности у заштити националних интереса Републике Србије“.⁵⁸⁾ Због тога овај правни акт „...представља обавезујући предлогачак као и скуп начела и упутстава којих се Влада мора придржавати при утврђивању и вођењу политике Србије.“⁵⁹⁾

У Стратегији се констатује да национални интереси Републике Србије представљају „израз виталних вредности и потреба

55) W. D. Macnamara, and Ann Fitz-Gerald, „A National Security Framework for Canada“, *Policy Matters*, Institute for Research on Public Policy, Montreal, No. 10/2002, стр. 11.

56) Исто.

57) Закон о одбрани, члан 4 тачка 14, („Сл. гласник РС.“, бр. 116/07, 88/09, 104/09).

58) *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, („Сл. гласник РС.“, бр. 88/09), стр. 1.

59) Miroslav Hadžić, *Uskraćena bezbednost*, Službeni glasnik, Beograd, 2014, стр. 133.

грађана, народа и државе“, као и да они „произлазе из највиших вредности које су утврђене Уставом Републике Србије.“⁶⁰⁾

Даље, у Стратегији пише да „Република Србија основним националним вредностима сматра, пре свега, независност, суверенитет и територијални интегритет, слободу, једнакост, изградњу и очување мира, владавину права, демократију, социјалну правду, људска права и слободе, националну, расну и верску равноправност и равноправност полова, неповредивост имовине и очување животне средине“, а да се „националне вредности штите остваривањем националних интереса.“⁶¹⁾ Овакво одређивање националног интереса преко „националних виталних“, односно највиших вредности које су прописане Уставом, доводи у ситуацију да се два непрецизно и опште постављена појма међусобно, односно узајамно одређују, што умногоме отежава утврђивање националног интереса Републике Србије. Такође, овде је остављено довољно простора да се спровођење националног и међународног правног система врши од стране политичке елите која је у датом тренутку на власти на начин на који то њој одговара. И у даљем тексту Стратегија улази у понављање без јасног одговора, али јасно упућује на то да се национални интерес остварује преко система националне безбедности: „Национални интереси обухватају све области друштвеног живота и у сагласности су са универзалним вредностима и стремљењима демократских друштава савременог света. Заштита националних интереса је општи циљ и смисао постојања и функционисања система националне безбедности.“⁶²⁾ Дакле, постоји директна веза између националног интереса и националне безбедности, што је посебно изражено у следећем наводу из Стратегије, у којем је јасно да ће Република Србија у заштити националних интереса користити капацитете и средства већ поменутог система националне безбедности: „Својим националним интересима Република Србија дефинише основне претпоставке за заштиту сопствених националних вредности, уз уважавање интереса других држава у региону и свету. Њено опредељење јесте да развија и унапређује добросуседске односе, активно учествује у заштити вредности које дели са државама укљученим у процес европских интеграција, великим силама и другим државама савременог света, у складу са сопственим националним интересима. Република Србија је одлучна да

60) *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, („Сл. гласник РС.“, бр. 88/09), стр. 13.

61) Исто.

62) Исто.

употреби све расположиве капацитете и ресурсе за заштиту својих националних интереса.⁶³⁾

Важно је имати у виду да се у Стратегији националне безбедности национални интереси Републике Србије помињу на више места, али само у смислу и на начин да „обухватају све области друштвеног живота и у сагласности су са универзалним вредностима“ или да „представљају основне претпоставке за заштиту сопствених националних вредности“ или да је „Република Србија одлучна да употреби све расположиве капацитете и ресурсе за заштиту својих националних интереса“, а да се при том у Стратегији нигде не даје прецизније одређење, а нарочито не операционализација националног интереса. Зато истраживање националног интереса треба да се фокусира на индикаторе који би били препознати у следећа два сегмента државне политике, а који су довољно динамични или који чак представљају реакције првенствено политичке елите на релевантне промене/догађаје у спољнополитичком и безбедносном окружењу. Предложени извори за анализу би првенствено обухватили експозее мандатара сваке владе, а који представљају општу платформу планиране политике и циљеве које та влада планира да оствари, као и званична саопштења првенствено представника извршне власти, а у вези са догађајима који превазилазе редовне међудржавне (спољнополитичке) односе током мандата, а могу утицати на промену националног интереса или начина његовог остваривања у одређеном сегменту.

С обзиром на чињеницу да је важећа Стратегија националне безбедности Републике Србије писана 2008. године, као и да је усвојена 2009. године,⁶⁴⁾ а првенствено што је једина стратегија тог типа до сада, она не може послужити за испитивање динамике промена националног интереса у периоду од 2001. године до данас. Ипак Стратегија националне безбедности свакако може послужити као смерница и параметар за поређење националних интереса представљених у експозеима мандатара владе након 2009. године.

3.2. Експозеи мандатара владе

Више је разлога за анализу експозеа мандатара владе, а овде ћемо навести само најважније: 1) експозеи пружају више садржаја за анализу, 2) покривају већи временски оквир, 3) покривају више

63) Исто, стр. 14.

64) Влада Републике Србије усвојила је Стратегију националне безбедности 2.4.2009. године, а Народна Скупштина 26.10.2009. године. Посебан куриозитет је што Уставом Републике Србије уопште није прописано који државни орган је надлежан за усвајање Стратегије националне безбедности (чланови 99 и 123).

политичких актера, односно доносилаца одлука који операционализују политику/политике националне безбедности, могу чак садржати и мандатарове коментаре политике претходних влада, 4) осетљивост експозеа на политичке промене и однос политичких снага је већа него код стратегијских докумената, 5) експозеи дају увид у конкретне регионалне и глобалне проблеме у датом временском периоду.

Претпоставку о базичности/универзалности језгра националног интереса треба прихватити постулативно, док претпоставка о динамици променљивог сегмента националног интереса Републике Србије може бити проверавана анализом садржаја експозеа мандатара Владе Републике Србије од 2001. године до данас (Зорана Ђинђића 2001, Зорана Живковића 2003, Војислава Коштунице 2004. и 2007, Мирка Цветковића 2008. и 2011, Ивице Дачића 2012. и 2013, и Александра Вучића 2014. године). За испитивање националног/националних интереса Републике Србије у овом периоду може се користити прилагођена верзија Нектерлајнове матрице (1970) у којој су укрштени основни интереси и интензитет перцепције ових интереса код доносилаца државних/политичких одлука. Пројектовани истраживачки модел подразумевао би и анализу контекста у којем се национални интерес помиње у сваком од експозеа, а с посебним освртом на дате околности (међународне и унутрашње). Нектерлајнова матрица такође подразумева испитивање интензитета перцепције, а о чему се на основу анализе експозеа може само посредно закључивати.

Експозеи мандатара могу се поделити на целине задатих циљева (услова за испуњење, идентификације постојећих проблема, програмских принципа итд.), који се даље могу поделити у категорије трајних и променљивих интереса и мапирати по интензитету њихове перцепције. Циљ анализе експозеа за дати период био би тражење одговора на следећа питања:

1. Да ли је национални интерес Републике Србије негде саопштен?
2. Да ли доносиоци одлука знају шта је национални интерес?
3. Како су доносиоци одлука препознали национални интерес, на начин на који је он одређен у науци о међународним односима или на шири/ужи начин?
4. Да ли је национални интерес променљив и ако јесте у ком сегменту?

3.3. Званична саопштења релевантних спољнополитичких и безбедносних догађаја (најчешће догађаја у региону)

Вредносни фактори Нектерлајнове матрице⁶⁵⁾ били би адекватнији за догађаје какве смо имали у блиској прошлости или нас тек очекују, а одвијају се у најближем окружењу које би могло да се сврста у сферу националних интереса Републике Србије. У региону „Западног Балкана“⁶⁶⁾ оваквих догађаја је било више у последњих 15 година, а овде можемо да поменемо најскорије који су играли велику улогу у постављању доносилаца одлука (највиших представника извршне власти) у Републици Србији према њима. Обележавање почетка Првог светског рата 2014. године обележили су покушаји спречавања ревизионизма кривике за избијање рата; обележавање 20 година злочина у Сребреници било је праћено спречавањем усвајања резолуције Савета безбедности УН; обележавање 20 година од завршетка војно-полицијске акције Олуја и етничког чишћења у Хрватској, утицањем на државе савезнике Хрватске да војно не учествују на паради; обележавање 20 година од злочина у Сребреници где се догодио инцидент/атентат на премијера Вучића. Затим оснивање суда за ратне злочине косовских Албанаца током рата 1998. и 1999. године, формирање Заједнице српских општина и „избацивање“ ћирилице из Вуковара представљају само неке од актуелних догађаја на које вероватно тек треба да уследе реакције у региону. Такође, крајем 2015. године биће обележено 20 година од потписивања мировног споразума у Дејтону, што може бити прилика и за преиспитивање овог документа, између осталог и, у светлу најаве спровођења референдума у Републици Српској, а што је свакако веома важно питање од националног интереса за Републику Србију. Конкретни извори за анализу односа доносилаца одлука према овим догађајима могу да буду званичне изјаве и саопштења председника, председника владе, министара или дипломатских представника, индиректна саопштења поводом конкретних догађаја, протестне ноте, демарши, билатералне посете и мултилатерални састанци у земљи и иностранству, заједничке

65) *Догађаји*, у смислу Нектерлајнове матрице, су конкретне хладноратовске кризе у којима државе најконкретније исказују своје националне интересе. У контексту анализе националних интереса Републике Србије ово се може односити и на догађаје који не морају да буду окарактерисани као кризе, већ као догађаји који превазилазе уобичајене односе међу државама.

66) У питању је „Западни Балкан“ као политички конструкт који не постоји као географски одређен регион.

изјаве са оваквих састанака, обраћања на заседањима међународних и регионалних организација итд.

4. ЗАКЉУЧАК

Експлицитно и недвосмислено саопштавање националних интереса није честа појава за мале државе, на супрот директном и јасном постављању према конкретним питањима које практикују суперсиле и велике силе. Разлози за овакво стање су разнолики, а посебно у државама, које, као Република Србија, деле наслеђе прошлости и актуелну политичку и економску динамику, али и безбедносне проблеме са скоро свим земљама из директног окружења. Земље „Западног Балкана“⁶⁷⁾ имају исте или сличне спољнополитичке циљеве и то такође треба узети у обзир кад се анализирају национални интереси. Не остварују све државе националне интересе подједнако брзо и квалитетно, што код појединих може да изазове привремена одступања од зацртаних интереса и ситуације у којој се чекају повољније околности.

Чињеница је да се национални интереси, из перспективе научних истраживача и практичара са запада, проучавају и тумаче углавном из угла великих сила, што оставља истраживачке моделе који нису прилагођени проучавању националних интереса малих држава. Због тога је од велике важности препознати потенцијал постојећих модела за анализу и прилагодити их окружењу и околностима у којима те мале државе постоје и функционишу. Тако адаптирани истраживачки алати могу бити изузетно корисни не само за објашњавање промена у досадашњем одређивању националних интереса, већ и за потенцијално предвиђање будућих спољних и безбедносних политика између малих држава на нивоу региона, а које би биле последица (покушаја) остваривања националних интереса сваке државе понаособ.

ЛИТЕРАТУРА

Ајзенхамер, Владимир, Иваниш, Жељко, „Макијавели и макијавелизам – одраз у искривљеном огледалу“, *Годишњак Факултета безбедности*, Факултет безбедности, Београд, 2013, стр. 171-182.

Aron, Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Levy, Paris, 1962.

67) У питању је „Западни Балкан“ као политички конструкт који не постоји као географски одређен регион.

- Бајагић, Младен, Ружић, Маја, (2014), „Концепт националног интереса у теорији међународних односа“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014, стр. 159-175.
- Beard, Charles A., *The Idea of National Interest: An Analytical Study in American Foreign Policy*, Macmillan, New York, 1934.
- Burchill, Scott, *The National Interest in International Relations Theory*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2005.
- Вент, Александар, *Друштвена теорија међународне политике*, Факултет политичких наука, Београд, 2014.
- Volc, Kenet, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose/Alexandria Press, Beograd, 2008.
- George, Alexander L., Keohane, Robert O., „The Concept of National Interests: Uses and Limitations“ у зборнику *Presidential Decision-making in Foreign Policy* (приредио Alexander L. George), Westview Press, Boulder, 1980, pp. 217-237.
- Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Dimitrijević, Vojin, „Teškoće u definisanju nacionalnog interesa Srbije“, у зборнику *Srbija je važna: unutrašnje reforme i evropske integracije* (приредили Wolfgang Petrić, Goran Svilanović, Kristof Solioz), Samizdat B92, Beograd, 2009, str. 155-162.
- Živojinović, Dragan, (2013). „Razumevanje pojma “nacionalni interes” u realističkim teorijama“, у зборнику: *Teorije međunarodnih odnosa: realizam* (приредио: Dejan Jović), Politička kultura, Zagreb, 2013.
- Kaplowitz, Noel, „National Self-Images, Perception of Enemies, and Conflict Strategies: Psychopolitical Dimensions of International Relations“, *Political Psychology*, International Society of Political Psychology, Columbus, No. 1/1990, pp. 39-82.
- Macnamara, W. D., Fitz-Gerald, Ann, „A National Security Framework for Canada“, *Policy Matters*, Institute for Research on Public Policy, Montreal, No. 10/2002.
- Макијавели, Николо, *Расправе о првој декади Тута Ливија*, Изабрано дело, књига прва, Глобус, Загреб, 1985.
- Макијавели, Николо, *Владалац*, Рад, Београд, 1999.
- Милетић, А., *Национални интерес у америчкој теорији* (докторска дисертација), Факултет политичких наука, Београд, 1977.
- Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1948.
- Morgenthau, Hans J., „Another Great Debate: The National Interest of the United States“, *American Political Science Review*, American Political Science Association, Washington, DC, No. 4/1952, pp. 961-988.
- Nuechterlein, Donald E., „National Interests and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making“, *British Journal of International Studies*, Political Studies Association, London, No. 3/1976, pp. 246-266.

- Rosenau, James N, „National Interest“, у зборнику: *International Encyclopedia of the Social Sciences* (приредио: Sills, David L.), MacMillan, New York, 1968, стр. 34-40.
- Simić, Dragan, *Nauka o bezbednosti: savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002.
- Словић, Срђан, „Теоријски приступи Рејмона Арона и Ханса Моргантауа“, у зборнику: *Међународна безбедност: теоријски приступи* (приредили: Милан Липовац, Драган Живојиновић), Академска књига, Нови Сад, 2014, стр. 87-112.
- Sondermann, Fred A, „The concept of the national interest“, *Orbis: A Quarterly Journal of World Affairs*, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, No. 1/1977, pp. 121-138.
- Frankel, Joseph, *National Interest*, Praeger Publishers, New York, 1970.
- Hadžić, Miroslav, *Uskraćena bezbednost*, Službeni glasnik, Beograd, 2014.
- Honeth, Axel, *The Struggle for Recognition*, MIT Press, Cambridge, 1996.
- Williams, Simon, *The Role of the National Interest in the National Security Debate* (Dissertation), Royal College of Defence Studies, London, 2012.
- Закон о одбрани, „Сл. гласник РС.“, бр. 116/07, 88/09, 104/09.
- Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Сл. гласник РС.“, бр. 88/09.
- Устав Републике Србије, „Сл. гласник РС.“, бр. 98/2006.

Milan Lipovac, Ivan R. Dimitrijevic

**NATIONAL INTEREST AS ANALYTICAL
CONCEPT: POTENTIAL FOR ANALYSIS
OF SERBIAN NATIONAL INTEREST**

Resume

The concept of national interest is one of the central notions of the Realist approach in International Relations theory and Security Studies. The intellectual origin of the concept can be traced back to ancient Greek and Roman philosophers, but is commonly referred to medieval Italian theorist and political adviser Niccolo Machiavelli. Some of the most prominent 20th century theorists positioning national interest at the core of international relations are Hans Morgenthau, George F. Kennan, Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski, Kenneth Waltz, Robert Gilpin, Alexander L. George, Robert O. Keohane, Alexander Wendt, some of them with extensive experience in the U.S. political decision-making process. National interest researchers presume that this concept could be used in at least two ways. Firstly, as a means of political action when political decision-makers tend to “give” their decisions and actions a

legitimacy, highlight their importance and place them on the top of the political agenda. It could also be used as a means of political analysis, namely as analytical concept. This distinction was introduced by James Rosenau, and was later elaborated by Scott Burchill, who pointed out its *rethorical function*. The analytical potential of national interest, namely the examination of its cognitive possibilities is the central theme of the paper. For the purpose of establishing this potential, authors have chosen to analyse two existing methodological approaches. Model developed by Joseph Frankel and matrix by Donald E. Nuechterlein represent some of the most commonly used models for the study of national interests of great powers in relation to the events of vital importance to those powers. Frankel proposed a classification of the national interest through dividing its use into three categories: aspirational, operational, and explanatory, and then he set out the *first order* dimensions of the national interests: contextual, salience, and scope. He also introduced the *second order* dimensions which have to shape the first order ones: space, time, and vital interests. Nuechterlein, on the other hand, had the less complex approach. He provided a simple definition of national interest, and gave two criteria for its division. The first one identified four basic interests that motivate states: defence, economic, world order, and ideological interests. The second one defined its intensity: survival, vital, major, and peripheral. He also provided a set of eight *value factors* for easier determination whether the examined interest is vital or it is not: proximity of the danger, nature of the threat, economic stake, sentimental attachment, type of government, effect on balance of power, national prestige, attitude of allies and friends. These methodologies are critically examined in the paper, and discussed from the perspective of small states' application. The paper considers the possibilities of adaptation of these models for the purpose of analysis of national interest of the Republic of Serbia as an example of a small state. It also provides recommended sources of data for application of these adapted models, such as the National Security Strategy as the key document containing and declaring national interests; exposés of Prime minister-designates as the statements of strategic orientations of elected governments towards the national and international issues; official statements coming from relevant political decision-makers on foreign and security policy issues.

Key words: national interest, analytical concept, national security, the Republic of Serbia

* Овај рад је примљен 20. новембра 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. децембра 2015. године.